

تحلیل جرم شناختی جرایم اقتصادی

شهرام ابراهیمی* - مجید صادق نژاد نایینی**

(تاریخ دریافت: ۹۲/۱۰/۲ - تاریخ پذیرش: ۹۳/۴/۱۸)

چکیده

آنچه امروزه به جرم اقتصادی مشهور شده است، متضمن لطمه شدید به نظام اقتصادی هر کشور و نیز نظام اقتصادی بین‌المللی یعنی چرخه تولید، توزیع، حمل و نقل، مصرف و پول است. لذا سازمان‌های بین‌المللی مانند سازمان ملل متحد و اتحادیه اروپا نیز در دهه اخیر در این خصوص، سیاست جنایی افتراقی با گرایش سخت‌گیرانه پیش‌بینی کرده‌اند. از آنجایی که مصادیقی از این جرایم مانند پول‌شویی و جرایم زیست‌محیطی جنبه جهانی پیدا کرده‌اند، به نظر می‌رسد که نظام حقوقی کشورهای مختلف در پرتو معاهدات بین‌المللی از جمله کنوانسیون مریدا، به سمت نوعی همگرایی در پیشگیری و مبارزه با این گونه بزهکاری گام بر می‌دارند. این رویکرد، چه در بُعد جرم‌شناختی و چه در بُعد کیفری، از چند سال پیش به این سو، در گفتمان مسئولان قضایی، اجرایی و تقنینی کشور، به ویژه در قانون ارتقاء سلامت نظام اداری و مقابله با فساد به دلیل تمرکز بر پیشگیری وضعی-فنی، قانون مجازات اسلامی، به دلیل خارج ساختن این جرایم از شمول تعویق، تعلیق و مرور زمان و نیز قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مشهود است. این مقاله بنا دارد از یک سو به تعریف و مختصات اساسی و از سوی دیگر، به چگونگی پیشگیری از جرایم اقتصادی بپردازد.

کلیدواژگان: جرم اقتصادی، پیشگیری، مبارزه

* استادیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه شیراز. (نویسنده مسئول). shahram.E.brahimi@gmail.com

** دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه شهید بهشتی

مقدمه

جرم اقتصادی یکی از مفاهیم جدید جامعه مدرن است که به لحاظ تهدیدات آن نسبت به ثبات و امنیت جوامع، سنت‌ها و ارزش‌های دموکراسی، ارزش‌های اخلاقی و عدالت، توسعه پایدار و حاکمیت قانون بیش از پیش موجب نگرانی شده است. هشدار در رابطه با این خطرات و گوشزد کردن آن به جامعه و به‌ویژه دولت، در ایران، ابتدا توسط محافل دانشگاهی صورت گرفت.^۱ ولی سابقه طرح این مفهوم در غرب به سال ۱۹۰۵ یعنی زمانی که بُنگر، جرم‌شناس هلندی، بین جرایم خیابانی و جرایم اقتصادی (جرایم تجار و شرکت‌ها) تفکیک قائل شد^۲ باز می‌گردد. پس از آن، یعنی در سال ۱۹۴۰، ساترلند مفهوم «جرایم یقه‌سفیدی» را مطرح کرد؛^۳ جرایمی که تا آن زمان مورد توجه جرم‌شناسان قرار نگرفته بود.^۴ بدین ترتیب، این دسته جرایم و نیز مرتکبان آن، با تأخیر، نظر و مطالعات جرم‌شناسان را به خود جلب کرد زیرا از نظر

۱. گفتنی است که «جرم‌شناسی جرایم اقتصادی» در نیم‌سال نخست تحصیلی ۸۴-۸۵ توسط جناب آقای دکتر نجفی ابرندآبادی به‌عنوان موضوع درس جرم‌شناسی انتخاب و حاصل آن به صورت جزوه در سی دی مجموعه مباحثی در علوم جنایی، ویراست هفتم، بهمن ۱۳۹۱ و نیز علاوه بر این سی دی، در سایت آزمون آنلاین حقوق به آدرس <http://www.lawtest.ir> قابل دسترسی است.

2. Willem Bonger

بُنگر جرم‌شناس هلندی است که از جمله دیگر بررسی‌ها و مطالعات وی همانا بررسی تأثیرات شرایط اقتصادی بر بزهکاری بود. رساله دکتری وی نیز به همین موضوع پرداخته است. علاوه بر این، وی به شرایط اجتماعی و تأثیرات آن‌ها نیز توجه نموده است. به‌طور خلاصه اعتقاد وی بر این بود که: هنگامی که شرایط اقتصادی و اجتماعی تغییر پیدا کنند و جامعه‌ای برابر داشته باشیم، آن‌گاه است که می‌توانیم از وقوع جرایم پیشگیری کنیم.

Bonger, W. *Criminality and Economic Conditions*. Boston, Massachusetts: Little, Brown and Company (Translation of *Criminalité et conditions économiques 1905*), 1916.

۳. اهمیت مطالعات ساترلند تا جایی بود که یکی از نویسندگان معتقد است که اگر قرار است جایزه نوبل به جرم‌شناسان هم تعلق بگیرد، ساترلند یکی از شایسته‌ترین افرادی بود که به‌خاطر انجام تحقیقات مهم در مورد جرایم یقه‌سفیدان استحقاق دریافت آن را داشت. ن.ک: سوتیل، کیت، پیلو، مویرا و کلر تیلور، شناخت جرم‌شناسی، ترجمه میرروح الله صدیق بطحایی اصل، دادگستر، چاپ دوم، زمستان ۱۳۸۸، ص ۲۳۲.

۴. تحقیق ساترلند درخصوص دوپست شرکت بزرگ آمریکایی آن عصر، در یک دوره ۴۴ ساله یعنی از سال ۱۹۰۰ تا ۱۹۴۴ بود تا از این طریق، تمام دعاوی (مدنی، کیفری، اداری، تصمیمات کمیسیون‌ها) را که این شرکت‌ها با آن درگیر بودند بررسی کند. وی پس از بررسی به این نتیجه رسید که ۷۰ شرکت، حداقل دوبار محکوم شده‌اند، هرچند متوسط محکومیت‌ها، ۱۴ بار بود. ۱۶٪ آن‌ها دارای سابقه تکرار قانونی بودند. در بین این شرکت‌ها نام شرکت‌های مشهوری مانند ژنرال موتور یا steel, us به چشم می‌خورد. جرایم این شرکت‌ها به سه دسته تقسیم می‌شوند: ۱- مزمن و سابقه‌دار، ۲- فرصت‌مدارانه و ۳- اتفاقی. مخالف‌ها به هنگام طرح این مباحث توسط ساترلند کم نبود. در یک نشست به وی اعلام می‌شود که خانواده و شرکت، جزء سازمان‌های بنیادین جامعه آمریکاست. تحقیق برای بی‌اعتبار کردن آن برابر با تخریب آن است.

فرهنگی فرض بر این بوده است که افراد توانمند و صاحب قدرت، بیشتر، بزه دیده جرایم سایر اقشار جامعه واقع می شوند، حال آنکه مطالعات جرم شناسان نشان داد اشخاص صاحب ثروت و قدرت نیز به اقتضای نوع فعالیت حرفه ای خود و در ارتباط با آن، مرتکب جرایم می شوند.^۱

صاحب نظران تعاریف مختلفی از این جرم ارائه کرده اند. برخی معتقدند که این واژه اصطلاحی جرم شناختی بوده و هنوز برای حقوق کیفری ناشناخته است. جرم اقتصادی، به ویژه در ادبیات حقوقی فرانسه تحت عنوان «جرایم حوزه کسب و کار»^۲ مطرح شده و منظور از آن نیز مجموعه قواعد ناظر بر تضمین امنیت معامله و تلاش برای حاکم کردن قانون به ویژه نسبت به اشخاصی است که بعضاً تمایل به نقض آن دارند، یا در پاره ای موارد، جرایمی هستند مربوط به حوزه تولید، توزیع و مصرف (Paradel, 1990, P.4)، یعنی یک اصطلاح عمومی که جرایم مالی، اقتصادی، جرایم علیه ساختار اقتصادی، مبادلات تجاری، حوزه رقابت و مصرف و مصرف کننده را شامل می شود.^۳ در کنار این برداشت، مفهوم دیگری تحت عنوان حقوق کیفری اقتصادی^۴ نیز مطرح شده است که قبل از هر چیز جنبه آموزشی آن بیشتر خودنمایی می کند. مراد از این عنوان، جرایم شایع حوزه کسب و کار، ویژگی های کلی اجزای مسئولیت کیفری و ترک فعل و خطا و واکنش جزایی نسبت به آن است. برخی البته معتقدند که میان حقوق کیفری اقتصادی و حقوق کیفری کسب و کار، تفاوتی که آثار عملی در برداشته باشد وجود ندارد، هر چند که نباید آن را در حد «جرایم یقه سفیدها» تنزل داد (François, 2000,)

۱. ن.ک: نجفی ابرندآبادی، علی حسین. از جرم یقه سفیدی تا جرم اقتصادی. دیپاچه در: مایکل ال بنسون و دیگران. جرایم یقه سفیدی، رویکردی فرصت مدار. ترجمه: اسماعیل رحیمی نژاد (۱۳۹۱). میزان و ابراهیمی، شهرام. (۱۳۹۲). مقدمه: در: گسن، رمون. جرم شناسی بزهکاری اقتصادی. چاپ دوم. خاطر نشان می شود دیدگاه ساترلند را نیز نوعی «جرم شناسی انتقادی» نیز می نامند. ن.ک: جرم شناسی در آغاز هزاره سوم. در آمد در: نجفی ابرندآبادی، علی حسین. (۱۳۹۰). دانشنامه جرم شناسی. گنج دانش.

2. Business crimes, corporate crimes /les délits d'affaires

۳. در حقوق انگلستان فعالیت مربوط به اصطلاح corporate crime فعالیت هایی دانسته می شوند که تهدیدی علیه رفاه جامعه به وجود می آورد؛ بدین بیان که حضور فراگیر شرکت ها در جامعه از یک طرف و نیز دامنه گسترده فعالیت های آن ها از طرفی دیگر باعث شده است که تأثیر نامطلوب و بالقوه این جرایم در جامعه بسیار بیشتر از افعال اشخاص باشد. برای مطالعه بیشتر، ن.ک:

Wells, Celia. (2001). *Corporations and Criminal Responsibility* (Second Edition). Oxford: Oxford University Press. & Law Reform Commission for New South Wales. *Issues Paper 20(2001) Sentencing: Corporate Offenders*.

۴. جهت ملاحظه کتاب هایی با همین عنوان، ن.ک: صالح ولیدی، محمد. (۱۳۸۶). حقوق کیفری اقتصادی. میزان؛ ساکی، محمد رضا. (۱۳۹۰). حقوق کیفری اقتصادی. چاپ دوم، نشر جنگل.

P.505). در همین راستا، برخی نویسندگان معتقدند که حقوق کیفری کسب و کار، اعم از حقوق کیفری اقتصادی و حقوق کیفری تجاری و مالی است (جعفری، ۱۳، ۱۳۹۳). مفهوم دیگری نیز به نام «جرایم بازرگانی» وجود دارد که محتوای آن از یک کشور به کشور دیگر متفاوت است. البته ذکر این نکته لازم است که طرح برخی مفاهیم، حاصل ملاحظات نظری و برخی دیگر نیز پیشنهاد سازمان‌های فعال در این زمینه است. این تعاریف، اگرچه مختلف و متنوع، اما نتیجه فعالیت نسل‌های مختلفی است که از این طریق می‌توان به اراده آنان مبنی بر مبارزه با جرایم اقتصادی پی برد.

بدین ترتیب آنچه در تحلیل جرم‌شناختی جرایم اقتصادی مهم است، تبیین مفهوم جهت شناخت ابعاد مختلف جرم اقتصادی، علل، کنش‌گران و نیز چگونگی مقابله با آن است. بر همین اساس ابتدا به تبیین چارچوب مفهومی، تعریف جرم اقتصادی و انعکاس آن در حقوق ایران، سپس به ویژگی‌های اساسی این جرم پرداخته می‌شود و در نهایت چگونگی پیشگیری از این جرایم، به‌ویژه در حوزه شرکت‌ها بررسی خواهد شد.

۱. تعریف جرم اقتصادی

در وهله اول و به‌منظور شناخت بهتر جرم اقتصادی و پیش‌بینی سازوکارهای مربوط به نحوه مقابله با آن، ارائه یک تعریف ضروری است. لذا ابتدا به تعریف و سپس به بررسی حدود انعکاس آن در قانون مجازات اسلامی می‌پردازیم.

۱-۱. از تعریف به مصداق تا پیش‌بینی معیار

از آنجایی که جرم اقتصادی یک مفهوم خاص حقوق کیفری نیست، تعریف و توصیف آن، به لحاظ دامنه، گستره متنوع جرایم مرتبط با جایگاه مرتکب، فعالیت حرفه‌ای او، منفعت اقتصادی مورد حمایت و غیره چندان آسان نیست. به همین خاطر هر نویسنده‌ای تعریفی خاص از آن ارائه می‌دهد (Graven, P.343). علاوه بر این، تردید موجود در خصوص اینکه آیا «جرم اقتصادی» بیشتر یک مفهوم جرم‌شناختی بوده یا با توجه به تحولات چند سال اخیر - از جمله جرم‌انگاری‌های فعالیت‌های مجرمانه جدید مرتبط با این مفهوم، گرایش به تغییر صلاحیت محاکم و غیره - یک مفهوم مختص حوزه سیاست جنایی است، بر دشواری ارائه یک تعریف افزوده است.

دلیل دشواری تعریف نیز همان طور که اشاره شد شمول این عنوان بر قلمروهای مختلف مانند حقوق کیفری کسب و کار، مالیات، حمایت از مصرف کننده، محیط زیست، بازار کار و غیره است. اما در هر صورت از لحاظ منطقی برای حمایت از ارزش های مورد اشاره و نیز مبارزه مؤثر با این پدیده، ارائه یک تعریف اجتناب ناپذیر است.

در همین راستا، دهه آخر سده بیستم و ابتدای قرن بیست و یکم، تلاش برای تعریف این جرم افزایش یافت، تا به نحوی در راستای ملموس تر نمودن و کاستن از دشواری فهم این جرم، گامی برداشته شده باشد. هر چند قانونگذاران منتظر ارائه تعریف مشخص نماندند و به مناسبت، یا خود عنوان جرم اقتصادی یا برخی از مصادیق آن را در قالب اصطلاحات متعدد وارد قانون کردند. از آنجایی که ذکر تمامی تعاریف جرم اقتصادی دشوار و مجالی دیگر می طلبد، صرفاً به ذکر برخی از آن ها که تحولات این جرم را نیز نشان می دهند، پرداخته می شود.

تعاریفی که از حدود سال های ۱۹۶۷ تا ۱۹۸۵ در زمینه جرایم اقتصادی ارائه شده است، اکثراً تعریف به مصداق و بازتاب افکار حاکم بر نویسندگان آن عصر بوده است. همین تعاریف، سنگ بنای تعاریف دوره های بعد از جرایم اقتصادی را تشکیل دادند. کمیته وزیران شورای اروپا نیز در سال ۱۹۸۱ در توصیه نامه شماره ۱۵ (۸۱) R، خود فهرست شانزده گانه ای از جرایم حوزه کسب و کار را احصاء کرد و از دولت ها خواست تا با آن ها مبارزه کنند (ابراهیمی، ۲۹، ۱۳۸۶).^۱ ناگفته پیداست که توصیه های شورای اروپا، کنوانسیون های بین المللی، رویه قضایی محاکم و پیشرفت های فنی، در ارائه یک تعریف مناسب از این جرایم، نقش مهمی ایفا کرده اند.

یکی از نویسندگان در سال ۱۹۹۶ جرم اقتصادی را اقدام مجرمانه ای دانست که ضمن لطمه به اصل اعتماد، نظم جاری حوزه کسب و کار را نیز در معرض خطر قرار می دهد (DraganBunic, 1996, P.18). همچنان که برخی معتقدند، این یک اصطلاح سیاست جنایی است که قانونگذار از طریق وارد کردن آن در قانون کیفری شکلی یا ماهوی، چگونگی مبارزه

۱. قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۰ مصوب ۱۳۹۲/۲/۱ در یک ابتکار، به رغم اینکه به هر دلیل جرایم اقتصادی را تعریف نکرده است، لیکن در بند (ب) از ماده ۱۰۹ این قانون، این دسته از جرایم را از مصادیق جرایم اقتصادی دانسته و آن ها را از شمول مرور زمان خارج نموده است: کلاهبرداری و جرایم موضوع تبصره ماده ۳۶ این قانون که این موارد را شامل می شود ۱- رشاء و ارتشاء، ۲- اختلاس، ۳- اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی در صورت تحصیل مال توسط مجرم یا دیگری، ۴- مداخله وزراء و نمایندگان مجلس و کارمندان دولت در معاملات دولتی و کشوری، ۵- تبانی در معاملات دولتی، ۶- اخذ پورسانت در معاملات خارجی، ۷- تعدیات مأموران دولتی نسبت به دولت، ۸- جرایم گمرکی، ۹- قاچاق کالا و ارز، ۱۰- جرایم مالیاتی، ۱۱- پولشویی، ۱۲- اختلال در نظام اقتصادی کشور، ۱۳- تصرف غیرقانونی در اموال عمومی یا دولتی.

با آن را نظام‌مند می‌کند. نیکلا کلو، حقوق‌دان - جرم‌شناس سوئیسی، جرم اقتصادی را یک مفهوم عمومی می‌داند که مجموعه‌ای از جرایم متضمن لطمه به نظم اقتصادی یا نظام روابط تجاری و کسب و کار در یک جامعه را شامل می‌شود و معمولاً در چارچوب فعالیت حرفه‌ای، شرکت یا مدیریت آن (جرایم شرکتی) ارتکاب می‌یابد. بر اساس این تعریف، دو دسته از جرایم را می‌توان برشمرد:

اول: جرایم اقتصادی علیه مقررات دولتی، یعنی فعالیت‌های مجرمانه علیه اقتصاد دولتی (بانک، بازار، رقابت)، بودجه عمومی (مالیات، گمرک و غیره) حمایت از مصرف‌کننده و محیط‌زیست.

دوم: جرایم حوزه کسب و کار و تجارت؛ یعنی مجموعه جرایم ارتكابی دنیای کسب و کار و تجارت که معمولاً توسط صاحبان حرفه‌های تخصصی و از طریق نقض قانون در روابط تجاری مانند رویه‌های ضد رقابتی^۱، سوءاستفاده از اعتماد، حسن نیت و ... ارتکاب می‌یابد (Queloz, 1999, P.17).

برخی نویسندگان معتقدند جرایم اقتصادی به رفتارهای مجرمانه‌ای اطلاق می‌شود که موجبات زیان به نظام تولید، توزیع و مصرف را فراهم می‌سازد (جمشیدی، ۱۳۸۸، ۷۱). عده‌ای نیز بر این باورند که مقررات کیفری نشان می‌دهد مراد قانونگذار از جرایم اقتصادی، جرایمی است که با انگیزه مادی و با ماهیت فعالیت‌های اقتصادی یعنی فعالیت‌های مالی و پولی، دادوستد داخلی و خارجی، استفاده از منابع بدون مجوز، اخذ رشوه، اخذ کمیسیون و اعطای تسهیلات غیرقانونی به نفع خود یا دیگری ارتکاب می‌یابد. طبق این تعریف، جرایمی مانند اختلاس، ارتشاء، قاچاق و خرید و فروش کالای ممنوع، احتکار و عضویت در شرکت‌های هرمی نیز در دایره شمول جرایم اقتصادی قرار می‌گیرند (فرجیها، مقدسی، ۱۳۹۲، ۱۱۷۶).

اما ویرای این دیدگاه‌ها، باید خاطر نشان ساخت که یک تعریف باید مبتنی بر معیارهای عینی و ذهنی باشد. معیارهای عینی مانند نتایج جرم که می‌تواند حسب مورد، ماهیت مختلف داشته باشد مانند به خطر انداختن سلامت و امنیت عمومی یا جمعی از مردم. معیارهای ذهنی یا شخصی مانند موقعیت و جایگاه مرتکب، انگیزه مرتکب و ویژگی‌های شخصی او. در همین راستا، قانون ارتقاء سلامت اداری و مقابله با فساد، فساد را هر گونه فعل یا ترک فعلی می‌داند که

۱. در ارتباط با تسهیل رقابت و منع انحصار، ن.ک: قانون اصلاح مواد از قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی... و اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی.

توسط هر شخص حقیقی یا حقوقی به صورت فردی، جمعی یا سازمانی و با هدف کسب هر گونه منفعت یا امتیاز مستقیم یا غیرمستقیم برای خود یا دیگری می‌داند. البته جمع همه معیارها شرط نیست، هر چند در برخی موارد، این امر ناخودآگاه صورت می‌گیرد. بنابراین یک تعریف مناسب از جرایم اقتصادی باید موارد مهمی از قبیل: وخامت/شدت جرم برای اقتصاد ملی، ابزار و شیوه‌های مورد استفاده، حدود اطلاعات و دانش مرتکب، جایگاه و موقعیت او و نیز انگیزه وی را مورد توجه قرار دهد. حال آنکه در تعریف جرم یقه سفید صرفاً به جایگاه اجتماعی توجه می‌شود و نه به فعل و چگونگی ارتکاب آن^۱.

با توجه به معیارهای فوق می‌توان جرایم اقتصادی را «فعالیت مجرمانه عمدی دانست که مرتکب به واسطه جایگاه خاص و با بهره‌گیری از دانش و اطلاعات خود و نیز وسایل و شیوه‌های ویژه، با هدف کسب هر گونه منفعت یا امتیاز مستقیم یا غیرمستقیم برای خود یا دیگری مرتکب می‌شود و آن فعل نیز نتایج شدیدی را به دنبال دارد»^۲. منظور از نتایج شدید این است که آثار جرم، دامن مردم یک منطقه، کشور یا کل جهان (مانند جرایم زیست محیطی) را می‌گیرد. اموال مورد تعرض در اینجا از چنان اهمیتی برخوردارند که از طریق جرم‌انگاری، مورد حمایت حقوق کیفری قرار گرفته‌اند. در واقع حقوق کیفری آخرین حربه و آخرین راهکار است. پس جرم‌انگاری این اعمال و رفتارها به نوعی القاکننده این پیام است که سایر ضمانات اجراها، اثربخشی لازم جهت حمایت از این ارزش‌ها را نداشته‌اند (مثل جعل اسکناس، تقلب مالیاتی و گمرکی). در واقع خطرات این جرایم، خواه مستقیم، خواه غیرمستقیم دامن همه مردم را می‌گیرد.

۱. البته ذکر این نکته در اینجا لازم است که پس از ساترلند در خصوص تعریف جرایم یقه سفیدی دیدگاه‌ها متفاوت تر گشته‌اند؛ بدین بیان که پس از وی اندیشمندان بر این باور شدند که تعریف وی از جرم یقه سفیدی بسیار محدود بوده و بسیاری از جرایم را در بر نمی‌گیرد. بر همین اساس پس از وی، تعریفی را پیشنهاد نمودند که بیشتر از آنکه بر شخصیت و وضعیت مجرمین تأکید داشته باشد بر خود فعل ارتكابی تمرکز می‌کند و این گونه تعریفی را به دست می‌دهند که: عمل یا مجموعه‌ای از اعمال غیرقانونی که با استفاده از وسایل غیرمادی یا حلیه و پنهان کاری و به منظور به دست آوردن پول یا اموال یا جلوگیری از دست دادن آن‌ها یا به دست آوردن منافع شخصی ارتکاب پیدا می‌کنند. برای مطالعه بیشتر، ن. ک:

Geis, Gilbert. *White-collar and corporate crime : a documentary and reference guide*, Greenwood press, Santa Barbara, California, 2011, pp.14-15.

۲. در تعریفی دیگر آمده است که «جرایم اقتصادی رفتارهای برنامه‌ریزی شده یا سازمان یافته توأم با حلیه و تقلب است که با هدف تحصیل پول یا مال یا عدم پرداخت وجه یا خسارت یا تحصیل امتیازات در حین فعالیت‌های شغلی ارتکاب می‌یابد».

Benson, Michael & Simpson, Sally, *White-collar crime; An Opportunity perspective*, New York, Routledge, 2009, p.11

به نقل از رحیمی‌نژاد، اسماعیل (۱۳۹۲). نگاهی بر محدودیت‌ها، موانع و نواقص قانونی کنترل جرایم اقتصادی در ایران. دایره‌المعارف علوم جنایی (مجموعه مقاله‌های تازه‌های علوم جنایی)، کتاب دوم، چاپ اول، میزان، ص ۲۱۳.

قید جایگاه خاص مرتکب بدین منظور است که این افراد با توجه به موقعیت و جایگاه ناشی از موقعیت و نیز اموالی که به آنان سپرده شده است، مرتکب این جرم می‌شوند. در واقع، تصدی برخی مشاغل در واحدهای اداری، قضایی، سیاسی و ... برای اکثر شهروندان یک جامعه مدرن از اهمیت خاصی برخوردار است. به همین خاطر، نقض اخلاق حرفه‌ای هر کدام از این مشاغل و سوءاستفاده از آن، موجب سلب اعتماد مردم به حاکمیت می‌شود. به همین خاطر است که طبق قانون، ارتکاب برخی جرایم مانند اختلاس و ارتشا، فقط از جانب عده‌ای که متصدی این مشاغل هستند امکان‌پذیر است. البته امروزه با واگذاری بسیاری از امور به شرکت‌های خصوصی، عملاً موقعیت برای ارتکاب جرایم اقتصادی برای دارندگان موقعیت‌های غیردولتی نیز امکان‌پذیر شده است.^۱ بر همین پایه، برخی معتقدند که جرایم اقتصادی را باید جرایم مادی صرف تلقی نمود که نیازی به اثبات برخورداری این مجرمین از عنصر روانی نباشد، چون مقدمه لازم قصد مجرمانه، علم به مجرمانه بودن رفتار ارتكابی است و چنین علمی در این طیف از مرتکبین به سبب ماهیت فنی جرایم اقتصادی محرز است (سماواتی پیروز، ۶۶۱، ۱۳۹۰).^۲

انگیزه هم می‌تواند در تعریف جرم اقتصادی مهم تلقی شود. اگرچه گاهی با اشاره کلی از کسب منفعت اقتصادی^۳ به عنوان انگیزه این جرم یاد می‌شود، ولی باید به‌طور دقیق‌تر خاطر نشان نمود که داراشدن از طریق جعل اسکناس، علائم و نشان‌های دولتی، تسلط بر بازار یا حتی سیاست یک کشور از طریق ارتشاء، استفاده از سازمان‌های جنایی یا آسیب‌زدن به یک جمعیت با کارانداختن سیستم‌های رایانه‌ای از جمله عناصر اساسی جرم‌انگاری برخی از این رفتارها است.

۲-۱. انعکاس مفهوم جرم اقتصادی در قانون مجازات اسلامی ۹۲

قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، تحت تأثیر تحول اشکال جرایم و شیوه‌های ارتکاب آن، با اقتباس از مواد یک و سیزده قانون ارتقاء سلامت اداری و مقابله با فساد، اصطلاح «جرایم

۱. برای مطالعه بیشتر در این خصوص برای نمونه، ن. ک. نجفی ابرندآبادی، علی حسین. (۱۳۸۵). تحلیل جرم‌شناختی جرایم اقتصادی. تعالی حقوق، دادگستری خوزستان، شماره ۶؛ محسن پور، مریم. (۱۳۹۲). اختلاس در بخش خصوصی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه شیراز، واحد بین‌الملل؛ نوفلاح، قدرت‌الله. (۱۳۹۲). ارتشا در بخش خصوصی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه شیراز، واحد بین‌الملل.

۲. البته ذکر این نکته نیز خالی از لطف نیست که قبول این نظریه علی‌رغم محاسنی که دارد از جمله سهولت تعقیب و اثبات این جرایم، اما به‌رحال موجب تداخل رکن اوضاع و احوال جرم در عنصر مادی و رکن سوءنیت مرتکب در عنصر روانی می‌شود و همچنین منجر به عدول از ضوابط تفسیر مضیق متون جزایی که لازم‌الرعایه هستند می‌شود.

3. *principal motive is economic gain.*

اقتصادی» را بدون تعریف، در ماده ۱۰۹، در کنار جرایم علیه امنیت و جرایم موضوع قانون مبارزه با مواد مخدر به کار برد و ضمن خارج ساختن این جرایم از شمول تعویق صدور حکم و تعلیق اجرای مجازات در بند (ج) ماده ۴۷ و نیز مرور زمان، مصادیق آن را با توسل به نظام احاله در تبصره ماده ۳۶ همین قانون برشمرده و آن را شامل کلاهبرداری و جرایم سیزده گانه احصاشده در تبصره ماده ۳۶ دانست. با توجه به ویژگی های جرایم اقتصادی - که به تفصیل بحث خواهد شد، از جمله فقدان بزه دیده حقیقی، ورود ضرر به اموال، منافع، منابع یا سلامت و امنیت عمومی از طریق سوء استفاده از مقام یا موقعیت اداری، سیاسی، امکانات یا اطلاعات، رقم سیاه بالا، می توان مصادیق مذکور در تبصره ماده ۳۶ را که عمدتاً تخصصی و فنی و پراکنده در قوانین خارج از قانون مجازات اسلامی است، منطبق با آن ویژگی ها دانست لیکن جرم کلاهبرداری که قانونگذار در ماده ۱۰۹ آن را یک جرم اقتصادی دانسته است با هیچ کدام از این ویژگی ها قابل انطباق نیست. در واقع، جرم کلاهبرداری، جزء «جرایم مالی» است که به نقض حقوق مالی اشخاص مربوط می شود و با مفاهیم حقوق مدنی، به ویژه حقوق قراردادها، ارتباط تنگاتنگ دارد (میرمحمدصادقی، ۲۲، ۱۳۹۲).

حال باید دید مختصات اساسی این دسته از جرایم چیست؟

۲. ویژگی های اساسی جرایم اقتصادی

جرایم اقتصادی برخلاف جرایم خشونت آمیز، ویژگی های خاص خود را دارد.^۱ برخی از ویژگی ها، هم جنبه ذهنی و عینی و برخی دیگر صرفاً جنبه عینی دارند. بدین ترتیب، خصوصیات جرم اقتصادی در قالب پنج بند قابل بررسی است.

۱. همچنان که مرتکبین جرایم اقتصادی نیز ویژگی های دارند که آگاهی از آن می تواند در پیشگیری مؤثر واقع شود. در واقع مرتکبین جرایم اقتصادی، سود هنگفتی از فعالیت مجرمانه خود به دست می دهند، به شکل کامل از جهانی شدن اقتصاد استفاده می کنند، گستره فعالیت خود را در تمام سطح جهان توسعه می دهند و در بسیاری از موارد نیز به شکل سازمان یافته عمل می کنند و در این چارچوب در سایه اطلاعاتی که دارند از تمام خلأهای نظام حقوقی و بازار بهره می برند. گاهی اوقات شرکت، وسیله یا پوششی برای ارتکاب جرم اقتصادی یا پنهان کردن آثار جرم است. در این گونه موارد، برخی از شرکت ها از گمنامی سهام داران اصلی استفاده می کنند و برخی دیگر صرفاً از لحاظ حقوقی عنوان شرکت را دارند، لیکن واقعیت اقتصادی ندارند. بدین ترتیب با شرکت های واهی و غیرواقعی مواجه می شویم که در واقع برای ارتکاب جرم تشکیل شده اند. وضعیت برخی از بزهکاران اقتصادی از جمله کسانی که دارای منصب دولتی بوده و دارای قدرت نیستند، متفاوت با بزهکاران عادی است. خطر این دسته به لحاظ پست های مهمی که در اقتصاد، مدیریت و سیاست دارند، بسیار بیشتر است. برخی از بزهکاران اقتصادی دارای قدرت نیستند، اما به لحاظ اطلاعاتی که دارند، برای جامعه خطرناک اند. آنان از ابزار و وسایل برآمده از سایر علوم، نه فقط برای نقض قوانین، بلکه برای از بین بردن آثار اقدامات مجرمانه خود استفاده می کنند؛

۲-۱. رؤیت‌پذیری اندک^۱

سطح رؤیت‌پذیری و بالتبع گزارش‌دهی این دسته جرایم پایین بوده و قاعدتاً افکار عمومی حساسیت چندانی در برابر آنها ندارد. همین رؤیت‌پذیری اندک نسبت به جرایم متعارف باعث شده است بسیاری از قربانیان از بزه‌دیدگی خودشان مطلع نشوند (مهدوی‌پور، ۵۱۷، ۱۳۹۲)؛ پدیده‌ای که موجب استمرار فعالیت این دسته از بزه‌کاران می‌شود. به همین دلیل، از آنجایی که افتراقی شدن سیاست جنایی عمدتاً در چارچوب سه معیار ۱- گونه‌شناسی جرایم ۲- گونه‌شناسی بزه‌کاران و ۳- گونه‌شناسی بزه‌دیدگان صورت می‌گیرد (نجفی‌ابرنندآبادی، ۵۹، ۱۳۹۲)، بهتر است قانونگذار در راستای مبارزه با جرایم اقتصادی از یک سیاست جنایی افتراقی تبعیت نماید. بدین ترتیب مهم‌ترین دلیل خروج جرایم اقتصادی از شمول مرور زمان یا طولانی کردن مرور زمان نسبت به این دسته جرایم، همین ویژگی رؤیت‌پذیر نبودن جرایم اقتصادی است. بالعکس در جرایم دارای بزه‌دیده واقعی مانند قتل، تجاوز جنسی، ضرب و جرح که آثار جرم وارده به دیگری، ملموس و مشخص است و بزه‌دیده آگاهانه، تصمیم به تعقیب مجرم می‌گیرد، معمولاً بین ارتکاب جرم و تعقیب آن به لحاظ حضور و پی‌گیری‌های بزه‌دیده فاصله‌ای ایجاد نمی‌شود تا مشمول مرور زمان قرار گیرد. این در حالی است که در جرایم اقتصادی، آثار جرایم آنی نیست و در طول زمان جلوه‌گر می‌شود. مثلاً در خصوص جرایم علیه مصرف‌کنندگان مانند کم‌فروشی، تقلب و فریب مصرف‌کننده در کیفیت کالا و خدمات، تبلیغات خلاف واقع، بزه‌دیده آنی وجود ندارد و مصرف‌کننده و متعاقباً اقتصاد کشور در طول زمان از بزه‌دیدگی خود آگاه می‌شوند. آثار این جرایم، هنگامی که بزه‌دیده واقعی ندارد، دیده نمی‌شود. به علاوه، این آثار ممکن است ارتباط مستقیمی به جرم ارتكابی نداشته باشد. مثلاً کشور ثروتمندی که دچار فساد اقتصادی و اداری است، دچار بحران می‌شود و فقر، سوء تغذیه عمومی، فساد، فحشاء، قتل و تجاوز و حتی جرایم زیست‌محیطی و بهداشت مواد غذایی، دارویی رواج

اطلاعات و دانشی که متولیان تعقیب و نیز ناظران حسن عملکرد شرکت فاقد آن هستند. این عدم آگاهی متولیان، اتخاذ تدابیر پیشگیرانه از سوءاستفاده از دانش را دشوار می‌کند.

۱. این ویژگی چنان مهم قلمداد می‌شود که برخی به‌واسطه همین ویژگی در نوشتگان خود از جرایم اقتصادی به‌عنوان رفتارهایی پنهان یاد کرده و این جرایم را بدین صفت (Hiding Behavior) متصف کرده‌اند.

Engdahl, Oskar, *Economic Crime as Hiding Behavior*, American Journal of Economics and Sociology, Wiley Blackwell (Blackwell Publishing), Volume:68, Issue:3, 2009, pp747-773.

لازم به ذکر است که در مقاله فوق، نویسنده بر نقش پول در جرایم اقتصادی تمرکز نمود است. این مقاله بخشی از پروژه تحقیقاتی با عنوان واسطه‌های مالی و جرایم اقتصادی است که با هزینه شورای پژوهشی کشور سوئد و از سوی این نویسنده انجام شده است.

می‌یابد. در چنین مواردی نمی‌توانیم به روش علمی ثابت کنیم که این نتایج در اثر ارتکاب فساد مالی، ارتشاء، رانت خواری و نظایر آن به وجود آمده و تالی فاسد آن تلقی می‌شود، یا لاقبل بخشی از این آثار با فساد مالی رده‌های بالا و تصمیم‌گیرندگان امر مرتبط بوده است.

کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد ۲۰۰۳ نیز به دلیل مشکلات و تهدیدات ناشی از فساد نسبت به ثبات و امنیت جوامع، ارزش‌های دموکراسی، ارزش‌های اخلاقی، عدالت، توسعه پایدار و حاکمیت قانون، نگرانی از ارتباط بین فساد و سایر اشکال جرائم، به‌ویژه جرائم سازمان‌یافته، در ماده ۲۹ مقرر داشته است: «هر کشور عضو، در صورت اقتضاء طبق قانون داخلی خود، قاعده مرور زمان طولانی‌تر را برقرار خواهد نمود که در آن رسیدگی به هر جرم احراز شده طبق این کنوانسیون را آغاز نماید و در صورتی که مجرم از اجرای عدالت گریخته باشد، قاعده مرور زمان طولانی‌تر را برقرار یا تعلیق قاعده مرور زمان پیش‌بینی خواهد کرد». در همین راستا قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ در ماده ۱۰۹، جرایم اقتصادی را از دایره شمول مرور زمان تعقیب، صدور حکم و اجرای مجازات خارج نموده است که نشان از تبعیت از رویکرد افتراقی در مبارزه با این دسته از جرایم است.

۲-۲. رقم سیاه بالا

بزهکاری واقعی در زبان جرم‌شناسی یعنی تعداد جرایمی که عملاً ارتکاب یافته و میزان و ماهیت آن ناشناخته است. برای پی‌بردن به بزهکاری واقعی، دو روش یعنی تحقیقات خود گزارشی بزهکاری و تحقیقات خود گزارشی بزه‌دیدگی وجود دارد (نجفی‌ابرنندآبادی و هاشم‌بیگی، ۱۰۵، ۱۳۹۰). با وجود روش‌های مختلف تحقیق، دستیابی به میزان جرایم اقتصادی دشوار است. در واقع یکی دیگر از ویژگی‌های مهم جرایم اقتصادی این است که نتایج آن، برخلاف جرایم خشونت‌آمیز، بلافاصله ظاهر نمی‌شود و در برخی موارد فرد بزهکار دارای روابط کاری و تجاری با بزه‌دیده است^۱ لیکن وجود جرم را، خواه از طریق حذف آثار، خواه دستکاری در بیلان و ترازنامه، با مهارت و توسل به وسایل غیرمادی پنهان می‌کند. بدین ترتیب

۱. در یک بررسی و پیمایش جهانی که در سال ۲۰۰۶ منتشر شد نتایج تحقیقات و بررسی‌ها از ۵۵۰۰ شرکت نشان داد که تقریباً نیمی از مرتکبین جرایم اقتصادی، کارکنان همان شرکت‌ها بوده و پست‌های مختلفی چون مدیر عامل را داشتند.
Bussmann, Kai-D & Markus M. Werel. *Addressing Crime in Companies; First Findings from a Global Survey of Economic Crime*, British Journal of Criminology, Volume 46, Issue 6, 2006, pp. 1128-1144.

آمار واقعی جرایم اقتصادی قابل تحصیل نیست، لذا رقم سیاه آن‌ها یعنی درصد جرایمی که به دلایل روش شناختی یا نقض ابزارهای سنجش، قابل اندازه گیری نیستند، بالاست. البته درصدی از آمار جرایم اقتصادی برای مراجع غیررسمی مانند واحدهای نظارتی در شرکت‌ها شناخته شده است لیکن آن‌ها به دلایلی از ارسال پرونده این جرایم به حاکم قضایی خودداری می‌کنند. در کنار این مسئله عامل دیگری هم وجود دارد و آن عدم رغبت قربانیان جرم به گزارش دهی این جرایم است. این بی میلی معمولاً دو دلیل دارد: اول اینکه ارتکاب این جرایم، به ویژه کلاهبرداری به نوعی، ساده لوحی قربانی جرم تلقی می‌شود و چه بسا این امر موجبات استهزای وی را فراهم کند و از طرف دیگر، معمولاً شرکت‌های بزرگ تجاری، حیات اقتصادی‌شان در گرو اعتماد مردم است. لذا به خوبی می‌دانند که مطلع کردن پلیس از ارتکاب جرم، موجب رسانه‌ای شدن موضوع می‌شود و این امر موجب سلب اعتماد عمومی از شرکت خواهد شد. لذا ترجیح می‌دهند تا موضوع را فراموش کرده و پیگیری نکنند (موسوی مجاب، ۷۳، ۱۳۸۳).

ضمن اینکه دولت و قوه مقننه نیز این اعمال را جزء ریسک حوزه تجارت و اقتصاد می‌دانند. در تحقیقی که در سال ۱۹۹۷ توسط مؤسسه پلیس علمی و جرم‌شناسی دانشگاه لوزان در ارتباط با ۲۱۳۱۴ کارمند در سوئیس انجام شد نشان داد که از بین آنان ۸۸۷ نفر مرتکب یک تقلب به ویژه تقلب نسبت به بیمه شده‌اند که از دید مقامات پلیس پنهان مانده است (Morandi, et al, 1997, P.21). تحقیق دیگری که در سال ۱۹۹۷ در سوئیس نسبت به ۱۱۳ شرکت انجام شده بود نشان داد که ۶۲ درصد از آنان بزه دیده جرم اقتصادی، به ویژه رشا شده‌اند، لیکن بزه دیدگی خود را گزارش نکرده‌اند (cite par M.Borghi, 1997, pp.352-353). راهکار کاهش رقم سیاه، برنامه ریزی برای پیشگیری، به ویژه برنامه‌های پیشگیرانه ناظر به عوامل جرم‌زا است. تدابیر کیفری فقط می‌تواند مکمل برنامه‌های پیشگیری برای کاهش رقم سیاه باشد.

۲-۳. پویایی

جرایم اقتصادی بسیار پویا است و به سرعت خود را با شرایط جدید بازار منطبق می‌کند. این پویایی و انطباق ناشی از ابزار و وسایل فنی مانند حمل و نقل، ارتباطات و...، به آنان اجازه می‌دهد تا به فعالیت‌های خود جنبه بین‌المللی بخشند و بیش از پیش سازمان یافته^۱ شوند. مرتکبین از طریق

۱. این پویایی تا بدانجا ادامه پیدا کرده است که می‌توان شاهد ظهور مفهوم جرایم سازمان یافته اقتصادی بود که به تبع پیامدهایی به ویژه جهانی شدن به کشورها نفوذ کرده‌اند. برای مطالعه بیشتر در رابطه با این مفهوم، ن.ک:

فناوری نوین، اسناد و گواهی‌های مربوط جهت اخذ مدارک شناسایی غیرواقعی یا کارت‌های بازرگانی با مهارت تمام و همانند اصل جعل می‌کنند، همچنان که در جعل اسکناس نیز کوتاهی نمی‌ورزند. این دسته افراد از جدیدترین فناوری‌ها در فعالیت‌های جنایی استفاده می‌کنند، حال آنکه بهره‌برداری از همین فناوری توسط دولت و نهادهای آن مانند دفاتر اسناد رسمی مدت‌ها زمان می‌برد. این تحرک و پویایی، از جمله خصوصیات مهم جرایم اقتصادی است که نشان از ظرفیت بالای آن‌ها در انطباق با تحولات سیاسی، اجتماعی-اقتصادی، حقوقی و غیره است. بدین ترتیب، در این حوزه بزهدکاران بسیار سریع‌تر از سازمان‌های دولتی متولی کشف، تعقیب و رسیدگی عمل می‌کنند. این پویایی البته محدود به قلمرو داخلی نشده، بلکه مرتکبین آن در سطح بین‌المللی نیز به لطف جهانی شدن، حضور فعال دارند^۱. حتی همکاری مرتکبین این جرایم در سطح بین‌المللی، از میزان همکاری دولت‌ها با هم - که همکاری‌شان نیازمند قانون و طی فرایند طولانی و لحاظ ملاحظات سیاسی است - بیشتر است. همین عدم همکاری و نبود قرارداد استرداد، از یک سو موجب برخورداری متهم از مصونیت تعقیب و از سوی دیگر، موجب عدم امکان انجام اقدام مؤثر از ناحیه دادگستری شده است. در واقع مقررات غیرمنطقی، ساختارهای سنتی دولتی متأخر از زمان و عصر خود و ناهماهنگی با تحولات اقتصادی و پیشرفت‌های فنی، از عناصر جرم‌زا در این حوزه است. ضمن اینکه می‌توان آثار تغییر وضعیت اقتصادی در یک کشور را در حوزه‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی دیگر کشورها مشاهده کرد.

۲-۴. گستردگی دامنه خطر

موضوع خطرناکی جرایم اقتصادی مدت‌هاست که به دغدغه صاحب‌نظران علمی، مقامات دولتی، سازمان‌های مردم‌نهاد، سازمان ملل و نهادهای وابسته به آن تبدیل شده است. همین

TimurSinuraja, *Internationalization of organized economic crime*, European Journal on Criminal Policy and Research, Springer-Verlag, Volume:3, Issue:4, 1995, 34-53. Alexander G. Kalman, *Organized economic crime and corruption in Ukraine: The problem of countermeasures*, Trends in Organized Crime, Springer-Verlag, Volume:6, Issue:3-4, 2001, 68-76.

۱. برای مطالعه بیشتر در خصوص جهانی شدن، ن.ک: نجفی: ابرندآبادی، علی حسین. (۱۳۹۰). جرم‌شناسی در آغاز هزاره سوم، درآمد در: دانشنامه جرم‌شناسی، گنج دانش، ص ۲۳ و دلماس-مارتی، می‌ری. (۱۳۹۲). جهانی شدن و چالش‌های سه‌گانه. ترجمه علیرضا میلانی، چاپ اول، تهران: میزان، و احمدی، احمد. (۱۳۹۲). جهانی شدن و تغییر استراتژی نظام‌های حقوق کیفری ملی. دایره‌المعارف علوم جنایی (مجموعه مقاله‌های تازه‌های علوم جنایی)، کتاب دوم، چاپ اول، میزان، صص ۶۵۱-۶۳۸ و همچنین سیداصفهان، سیدحسام‌الدین. (۱۳۹۲). درآمدی بر مبانی و اهداف جرم‌شناسی تطبیقی در چشم‌انداز جهانی شدن، دایره‌المعارف علوم جنایی (مجموعه مقاله‌های تازه‌های علوم جنایی)، کتاب دوم، چاپ اول، تهران: میزان، صص ۷۴۱-۷۳۳.

دغدغه‌ها در عمل موجب تنظیم و تصویب قوانین، دستوالعمل‌ها و کنوانسیون‌هایی با هدف مقابله با این جرایم شده است. به‌عنوان مثال در سال ۱۹۷۷ در سوئیس، یعنی دقیقاً چهار سال پس از اولین بحران ناشی از افزایش قیمت نفت، بحث چگونگی دفاع از خود در برابر جرایم اقتصادی، باوجودی که آمار واقعی از آن وجود نداشت، مطرح شد^۱ زیرا برخی پرونده‌های عینی نشان داد که چقدر این دسته جرایم برای جامعه پرهزینه است.

شورای اروپا در سال ۱۹۸۱ خاطر نشان ساخت که این جرایم اشخاص زیادی از جمله سهامداران شرکت‌ها، سرمایه‌گذاران، دولت و بطور کلی جامعه را نیز در معرض خطر ارتکاب قرار می‌دهد. بدین ترتیب، خطرات آن، علاوه بر تشدید تهدیدات علیه محیط زیست، سلامت و بهداشت و ...، اقتصاد ملی و بین‌المللی را متضرر می‌سازد و موجب سلب اعتماد به نظام اقتصادی می‌گردد. ضمن اینکه فناوری نوین اطلاعات و ارتباطات نیز بر این خطر افزوده است.^۲

علاوه بر این نتایج، جرایم اقتصادی، خواه به شکل مستقیم و خواه غیرمستقیم با فاسد کردن نظام اقتصادی-سیاسی، منجر به نقض مصادیقی از حقوق بشر از جمله حق برابری در دریافت خدمات خواهد شد. در واقع مرتکبان جرایم اقتصادی با سوءاستفاده از اعتماد و حسن نیت موجود در روابط تجاری، موجب لطمه به اعتماد و اعتبار و نیز امنیت بخش‌هایی از فعالیت اقتصادی می‌شوند. بنابراین، خسارت‌ها نه تنها صرفاً مالی و قابل محاسبه، بلکه، برخی از آن‌ها با تأثیر در حوزه‌های اجتماعی و اقتصادی، به منابع انسانی به‌عنوان مثال از بین رفتن مشاغل، کیفیت

۱. نتایج بررسی و پیمایش جهانی اخیرالذکر نیز به‌نوعی گستردگی ارتکاب و دامنه خطر را نشان می‌دهد به‌طوری‌که با بررسی این ۵۵۰۰ شرکت، وقوع ۲۹۰۰ مورد جرم اقتصادی کشف شد. برای مطالعه بیشتر، ن.ک:

Bussmann, Kai-D & Markus M. Werel. *Addressing Crime in Companies; First Findings from a Global Survey of Economic Crime*, British Journal of Criminology, Volume 46, Issue 6, 2006, p. 1128-1144.

۲. به‌عنوان مثال در ژانویه سال ۲۰۰۸ میلادی، یک جوان کارمند بانک Société Générale در فرانسه، مرتکب پنجاه میلیارد یورو کلاهبرداری شد.

Société Générale. (2008). *Explanatory Note About the Exceptional Fraud*. Retrieved from http://www.socgen.com/sg/file/actualiteig/homeSC_3/fraudnote.pdf

یا برنارد مدف، رئیس یک شرکت معروف سرمایه‌گذاری، مبلغ پنجاه میلیارد دلار از مشتریان کلاهبرداری کرد. برای مطالعه بیشتر در این خصوص، ن.ک: مدوف، برنارد، (۱۳۸۹). آبرزهکار یقه‌سفید، ترجمه: بهروز جوانمرد، مجله تعالی حقوق، دوره جدید، سال جدید، شماره ۳. معادل این پرونده در ایران را می‌توان پرونده معروف سیدها دانست. ن.ک: نجفی‌ابرنادآبادی، علی حسین. (۱۳۸۵). تحلیل اجمالی پرونده سیدها از منظر جرم‌شناسی. مجله تعالی حقوق دادگستری خوزستان، شماره ۲.

زندگی، محیط‌زیست، بیمه‌های اجتماعی و ... لطمه خواهند زد. حال آنکه این ساختارها می‌بایست در خدمت حقوق بنیادین بشر باشد. مقدمه کنوانسیون سازمان ملل متحد مبارزه علیه فساد، دامنه این خطرات را به خوبی به دولت‌ها گوشزد نموده است. عمده دولت‌ها، از جمله ایران نیز، با درک این خطرات، در فاصله زمانی کوتاهی، در مقایسه با سایر کنوانسیون‌های بین‌المللی، این سند را در مجالس مقننه خود به تصویب رسانده و به اجرای تعهدات ناشی از الحاق بدان ملزم شدند. البته افکار عمومی صرفاً خطرات عینی و خسارت‌های مادی قابل محاسبه به پول را ملاحظه و مشاهده می‌کند، حال آنکه تعرض به محیط‌زیست، به حیات انسان، انتشار آلودگی‌های مؤثر در گرم شدن آب و هوا، خشکسالی، غیرقابل کشت شدن خاک اگرچه قابل محاسبه به پول نیست ولی خطرات آن به مراتب بیشتر است^۱.

به همین دلیل است که امروزه، در کنار گسترش دامنه و نفوذ فعالیت شرکت‌های چندملیتی، مسئولیت آن‌ها نیز در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی، اخلاقی و حتی حقوق بشری گسترش یافته است (مصفا و مسعودی، ۱۳۸۹، ۲۸۴) و مفهوم مسئولیت اجتماعی این شرکت‌ها مطرح شده است. در واقع، مفهوم مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی، در پاسخ به نگرانی‌های متداول جامعه بین‌المللی در خصوص مخاطرات و تهدیداتی شکل گرفته است که شرکت‌های فراملی در جامعه جهانی ایجاد می‌کنند. مسئولیت اجتماعی شرکت‌های فراملی به این معناست که شرکت‌های فراملی از آن جهت که در جامعه بین‌الملل زیست اجتماعی دارند و از حقوق و آزادی‌های جامعه بین‌الملل در فعالیت‌های اقتصادی‌شان بهره‌مند می‌شوند، در مقابل جامعه بین‌المللی مسئولیت دارند و باید نسبت به رعایت، احترام و ارتقای حقوق بشر همت گمارند. مثلاً در مواردی مانند سرمایه‌گذاری خارجی و محدودیت‌های آن باید به موارد حقوق بشری توجه کنند (لطیفیان، ۱۳۹۱، ۵۵۱).

تأثیر مستقیم این جرایم، شیوع بیماری و مرگ و تأثیر غیرمستقیم آن، تخریب منابع اولیه اقتصاد و زندگی است. خطر جرایم اقتصادی وقتی با سیاست آمیخته می‌شود، دو چندان می‌شود. برخی دولت‌ها معمولاً با حمایت از شبکه‌های اقتصادی داخلی و بین‌المللی به قدرت می‌رسند و پس از به قدرت رسیدن، برای ماندن، فضا را برای فعالیت همان گروه‌های صاحب

۱. در صورتی که اقدامات و فعالیت‌های شرکت‌ها در نابودی محیط‌زیست با مسئولیت‌ها و پاسخ‌های کیفی و مدنی خفیفی مواجه باشند بدون شک ارتکاب این افعال برای آن شرکت‌ها پرسودترین فعالیت اقتصادی است.
LYNCH, MICHAEL J. & PAUL B. STRETSKY, *The Meaning of Green: Contrasting Criminological Perspectives*, *Theoretical Criminology*, Vol. 7(2), 2003, pp 217-238.

قدرت اقتصادی مهیا می کنند. به عبارت دیگر، این حاکمان، ابزار دست قدرت های اقتصادی می شوند. البته سازمان ملل متوجه این خطر شده و هنجارهایی را در خصوص مسئولیت شرکت های فراملیتی تهیه کرده است^۱.

بدین ترتیب، اگرچه برخی جرایم سنتی به لحاظ صدماتی که به تمامیت جسمانی افراد وارد می کنند، خطرناک قلمداد می شوند نباید فراموش کرد که برخی فعالیت های مجرمانه اقتصادی می تواند به مرگ میلیون ها انسان منجر شود. تفاوت جرایم خشونت آمیز و تزویر آمیز در فاصله زمانی ارتکاب عمل و نتیجه آن است^۲. در جرایم خشونت آمیز، نتیجه ملموس است اما در جرایم تزویر آمیز، نتایج با تأخیر و در فاصله زمانی نسبتاً قابل توجه ظاهر می شود. در واقع، تزویر نوعی خشونت انحرافی و به عبارتی جایگزین خشونت است. امتیاز تزویر برای فاعل آن این است که وی چهره ستیزه جو به خود نمی گیرد. ضمن اینکه چنانچه فرد مقابل به گفته های دروغ وی اعتماد کند، متوجه اندیشه حمله نخواهد شد و در نتیجه یا دفاع نخواهد کرد یا حداقل بسیار دیر به دفاع متوسل خواهد شد. لذا می توان گفت تزویر و دروغ در جریان مبارزه، نوعی صرفه جویی در قدرت و زور است. (گسن، ۱۳۹۲، ۴۶) بدترین حالت، زمانی است که مرتکبین این نوع جرایم، جزء مقامات دولتی باشند. در این شرایط، مردم آن کشور از حق بهداشت و داروی مناسب محروم خواهند شد. نتایج دراز مدت این فعالیت های مجرمانه نه تنها بیماری و محرومیت بلکه مرگ انسان های زیادی است که نتوانسته اند بین مرگ خود و جرایم اقتصادی مرتکبین، رابطه علت و معلولی برقرار کنند.

۲-۵. برخورداری از اطلاعات خاص

بی تردید، داشتن تخصص، دانش و مهارت خاص در یک جامعه مدرن، امتیاز محسوب می شود، لیکن گاهی از همین دانش در راه ارتکاب اعمال مجرمانه اقتصادی استفاده می شود مانند هکریهایی که داده های اساسی یک شرکت، بانک، یک واحد سیاسی یا حتی خصوصی را

1. Norms on the Responsibilities of Transnational Corporations and Other Business Enterprises with Regard to Human Rights, UN, Documents, E/ CN.4/ sub. 2/2003/2.

۲. از جمله دیگر ویژگی های اساسی جرایم مبتنی بر تزویر وضعیت نابرابر خاص بین بزهکار و بزه دیده او و نیز استفاده سوء از این وضعیت به ضرر بزه دیده توسط مرتکب است. برای مطالعه بیشتر در خصوص تفصیل این ویژگی ها، ن. ک: گسن، رمون. جرم شناسی بزهکاری اقتصادی (نظریه عمومی تزویر)، تحقیق و ترجمه: شهرام ابراهیمی، (۱۳۹۲). چاپ دوم، میزان، صص ۳۳-۴۶.

تخریب یا حساب بانکی آن‌ها را تخلیه می‌کنند. در واقع جرایم ارتكابی این دسته می‌تواند نتایج زیان‌باری برای مردم یک منطقه، کشور یا حتی یک قاره داشته باشد.

بنابراین جرایم اقتصادی در بستر زندگی اقتصادی روزمره مردم ارتكاب می‌یابد و همین بستر زندگی بنا به اقتضائات خود، اطلاعات و دانشی را در اختیار افراد قرار می‌دهد که گاه در ارتكاب جرایم مورد استفاده قرار می‌گیرند و بدین ترتیب است که می‌توان گفت جرم اقتصادی مستلزم داشتن اطلاعات و دانش اقتصادی، تجاری یا مالی است (ابراهیمی، ۱۳۴، ۱۳۸۶). در این مورد می‌توان به جرایم ارتكابی در حوزه تجارت الکترونیکی یا جرایم مربوط به بازار بورس و اوراق بهادار اشاره کرد که در آن‌ها مرتکب باید با ریزه کاری‌های فنی و تخصصی بورس یا تجارت الکترونیکی آشنا باشد تا بتواند جرم را انجام دهد. لذا مرتکبین این جرایم، اشخاصی هستند که با تسلط کامل بر استلزامات و موازین شغلی و حرفه‌ای و به تبع آن، آگاهی از پیامدها و نتایج زیان‌بار نقض مقررات اقتصادی، نظم و امنیت اقتصادی جامعه را مختل می‌سازند. به هر حال، آنچه مهم است پیشگیری از گذر از اندیشه به فعل در جرایم اقتصادی است (صادق‌نژاد نایینی، ۳۷، ۱۳۹۳).

۲-۶. پیشگیری از جرایم اقتصادی

توسل به مجازات در جرایم اقتصادی منتهی به کسب نتایج مورد انتظار نمی‌شود. در واقع اگر نیم‌نگاهی به مقوله رقم سیاه جرایم اقتصادی داشته باشیم، جامعه، راهی جز روی آوردن به پیشگیری پیدا نخواهد کرد. در تأیید همین دغدغه بود که شورای اروپا در سال ۱۹۸۱ به دولت‌های عضو توصیه کرد به پیشگیری از جرایم اقتصادی توجه ویژه داشته باشند.^۱ در همین راستا قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲، با وجود به کار بردن کلمه «مبارزه» در عنوان قانون و به نوعی دشمن و غیر خودی پنداشتن مرتکبین آن، بعد از ذکر تعاریف، مصادیق و تشکیلات در فصل اول، به جای پرداختن به جرایم و واکنش‌ها و تدابیر قهرآمیز، همانند کنوانسیون سازمان ملل برای مبارزه با فساد، بلافاصله به پیشگیری روی آورده و بعد از قانون مجازات اسلحه و مهمات و دارندگان سلاح غیرمجاز، مصوب ۱۳۹۰/۳/۲۶، که یک ماده (ماده ۱۹) به پیشگیری اختصاص داده بود، در فصل مستقل یازده ماده‌ای به پیشگیری از قاچاق

1. Conseil de l'Europe, la criminalité des affaires, Recommandation n° (81), 12, 25 juin 1981.

پرداخته و به نوعی با صدای رسا، این پیام را منتقل نموده که تنها سرمایه گذاری برابر در حوزه پیشگیری و مجازات می تواند موج نگران کننده جرایم اقتصادی را در درازمدت مهار کند. بی تردید انجام این امر به تنهایی از عهده دستگاه قضایی و پلیس و مقامات تعقیب بر نمی آید و به همه جامعه مربوط می شود.

در همین راستا ماده ۱۲ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲، کلیه دستگاه های عضو ستاد را موظف ساخته است در چارچوب اولویت های تعیین شده، برنامه های سالانه پیشگیری از قاچاق کالا و ارز دستگاه متبوعه خود را جهت بررسی و تصویب به ستاد ارائه نمایند. این تدبیر، یعنی الزام دستگاه ها به تنظیم برنامه های سالانه پیشگیری، در نوع خود جالب است و می تواند به تدریج، متولیان پیشگیری و مبارزه با جرایم اقتصادی، از جمله قاچاق کالا و ارز را که در بند (خ) تبصره ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ و نیز ماده ۵۷ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز به عنوان یکی از مصادیق جرایم اقتصادی معرفی شده است، به سمت تحقیقات جرم شناختی و مطالعات آماری و تنظیم علمی برنامه هدایت کند. در کانادا و فرانسه راهبردهای ملی پیشگیری از جرم معمولاً برای یک دوره زمانی پنج ساله تعریف می شود.

ناگفته پیداست پیشگیری از جرایم اقتصادی باید مبتنی بر تحقیقات علت شناختی، داده های آماری، شناخت عملی و نظری از سازمان های متولی تعقیب، رسیدگی و به طور کلی واحدهای درگیر در این دسته جرایم باشد. توجه به این مهم نشان می دهد که برنامه ریزی برای پیشگیری از این دسته جرایم، صرفاً بر عهده قوه قضاییه نیست بلکه نهادهای متعدد و نیز همه افراد علاقه مند به این حوزه به عنوان کارشناس و صاحب نظر در حوزه های تجارت، امور اداری، حقوق دان کیفری، تجار و اهل کسب و کار، جامعه شناس، روان شناس، متخصصین فناوری اطلاعات و جرم یابی باید به مناسبت، مداخله و مشارکت نمایند.^۱ با تکیه بر داده های حاصل از

۱. این مورد در واقع، ضرورت اتخاذ رویکرد چندنهادی در پیشگیری از جرایم اقتصادی است، به این معنا که در برنامه های پیشگیری با توجه به تنوع علل ایجاد جرم، مشارکت تمامی افراد و نهادهایی که در زمینه پیشگیری از جرم دارای مهارت و مسئولیت هستند، اجتناب ناپذیر است. مفاهیم چندنهادی، مشارکت و تعامل را باید یکی از ویژگی های اصلی سیاست ها و گفتمان های پیشگیری از جرم در چند دهه اخیر دانست. رویکرد چندنهادی به معنای همکاری نهادهای گوناگون و مهم تر از همه، خود جامعه محلی در امر پیشگیری است. در جرایم شرکتی به دلیل شیوع این جرایم و گستره آثار منفی آن و به ویژه به دلیل اینکه علل و بسترهای ارتکاب این جرایم در ساختارهای مختلف حقوقی، اقتصادی، فرهنگی و... ریشه دارد، لذا پیشگیری از آنها تنها از طریق نهادهای کیفری و قوه قضاییه ممکن نیست، بلکه نهادهای مختلفی که در این امر دخیل هستند باید در امر پیشگیری، با هم همکاری و تعامل داشته باشند. این رویکرد، مدلی را ارائه می دهد که از طریق آن می توان با استفاده از چند نهاد و ترکیب راهکارهای وضعیت محور و اجتماعی، پیشگیری نمود. یکی از اصول اساسی این رویکرد این است که نهادها، عوامل

فعالیت این گروه و نیز تحقیقات انجام شده می‌توان تحولات جرایم اقتصادی در یک دوره مشخص را پیش‌بینی و برنامه پیشگیرانه لازم را تدوین و ارائه نمود. مثلاً می‌توان تشخیص داد فراوانی یک جرم مشخص در یک دوره معین، چشمگیر است. بر همین اساس می‌توان آن را در اولویت برنامه‌های پیشگیری قرار دارد. البته برای اینکه یک برنامه اجرایی و عملی شود، باید مبتنی بر واقعیت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی یک جامعه باشد. به‌عنوان مثال، چنانچه نتایج تحقیقات از بی‌علاقگی دولت و به‌طور کلی نظام سیاسی در «حذف» یک عامل مهم جرم‌زا در جرایم اقتصادی حکایت کند، در تنظیم برنامه باید تدابیر دیگری مانند تشدید کنترل و بازرسی، ملزم نمودن شرکت‌ها، بانک‌ها و سایر مؤسسات ذی‌نفع به پرسش از مقامات دولتی در خصوص وضعیت برخی پرونده‌ها یا حساب برخی اشخاص حقیقی و حقوقی را اتخاذ نمود. علاوه بر این، مجری برنامه پیشگیری باید صراحتاً در خود برنامه مشخص شود. اتخاذ تدابیر مناسب در این حوزه مستلزم همکاری و تنظیم روابط مشارکت کنندگان است که دقیقاً باید در متن برنامه‌ای که مصوب مجلس باشد، تعریف شود. اگرچه پیشگیری، امری مربوط به همه است، متولی اجرا دولت یا نماینده رسمی دولت در استان یا شهرستان یا بخش است که می‌تواند به مناسبت و در هنگام تنظیم برنامه، نظر آنان را جویا شود. مثلاً اگر به این نتیجه رسیدیم که یک جرم خاص موجب بزه‌دیدگی شرکت‌ها یا بنگاه‌های تجاری می‌شود، به هنگام برنامه‌ریزی باید نظر این گروه نیز اخذ و لحاظ شود. در واقع مشارکت بزه‌دیدگان و شهروندان جنبه اختیاری و نظر آنان جنبه مشورتی دارد، لیکن اجرای آن توسط مجری (دولت یا نماینده آن) اجباری است.

در نهایت اینکه اگر پیشگیری را به یک ساختمان و تدابیر پیشگیرانه را به مصالح تشبیه کنیم، پی خواهیم برد که بدون مصالح، ساختمان وجود نخواهد داشت، همچنان که این مصالح باید توسط یک ماده و مخلوطی به هم متصل شوند. بنابراین پیشگیری بدون مصالح و برنامه‌ریزی ربط‌دهنده، راه به جایی نخواهد برد. حال باید دید این تدابیر، به‌ویژه در حوزه جرایم اقتصادی شرکت‌ها، کدام‌اند و موانع اجرا و کارآمدی آن چیست؟

و سازمان‌هایی که مسئول یا قادر به تأثیرگذاری بر عوامل جرم‌زا هستند، باید با هدفی مشترک و هماهنگ با هم متحد شوند، به‌طوری که همگی در یک راستا حرکت نموده و اقدامات یکدیگر را خنثی نسازند. برای مطالعه بیشتر در این خصوص، ن.ک: فرجیها، محمد. رویکرد چند نهادی به پیشگیری از جرم: چالش‌ها و راهکارها. دیباچه در: رویکرد چند نهادی به پیشگیری از جرم، زیر نظر: محمد فرجیها و فیروز محمودی جانکی. (۱۳۸۸). چاپ اول، انتشارات معاونت آموزش نیروی انتظامی، ص ۱۳؛ قورچی‌بیگی، مجید. (۱۳۸۸). پیشگیری چند نهادی از جرم؛ مفاهیم، مبانی و چالش‌ها، مجموعه مقالات نخستین همایش ملی پیشگیری از جرم، چاپ اول، دفتر تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا، ص ۳۵۵.

۱- تدابیر قابل اعمال در محیط درونی

۱-۱. استخدام نیروی انسانی

استخدام نیروی انسانی یکی از کلیدی‌ترین تدابیر پیشگیرانه و حمایتی شرکت در برابر جرایم اقتصادی است. با بررسی اخبار رسانه‌های نوشتاری به خوبی می‌توان فهمید که عمده متهمین پرونده‌های مجرمانه مختلف مرتبط با شرکت، اعضای اخراج شده یا تنبیه شده شرکت هستند. لذا در هنگام استخدام باید بررسی دقیقی از گذشته حرفه‌ای و پیشینه متقاضی صورت پذیرد. همچنین در خصوص کسانی که برای کار موقت و نیمه‌وقت داوطلب می‌شوند، نه تنها از او، بلکه در مورد شرکتی که قبلاً در آن فعالیت حرفه‌ای داشته است تحقیق جامع صورت گیرد. این تدابیر پیشگیرانه باید به عنوان وظایف مدیران شرکت لحاظ شود. در همین راستا ماده ۱۵ قانون ارتقاء سلامت اداری و مقابله با فساد ۱۳۹۰، مقامات، مدیران و سرپرستان هر واحد در سازمان‌های دولتی را به تناسب مسئولیت و سرپرستی خود موظف به پیشگیری از جرایم واحدهای تحت سرپرستی نموده است.

۲-۱. تغییر دوره‌ای پست برخی از افراد

تغییر دوره‌ای پست در یک شرکت هم مفید و هم ضروری است. در واقع این به معنای بی‌اعتمادی به کارکنان نیست و در اهمیت نقش اعتماد در کارآمدی کارکنان نیز تردید نیست لیکن این اعتماد باید به نحو زیرکانه‌ای محدود شود. مثلاً انجام برخی کارها در انحصار یک کارمند مشخص قرار نگیرد.

۳-۱. توزیع یک وظیفه بین چندین نفر

چنانچه امکانات شرکت اجازه دهد، باید به گونه‌ای برنامه‌ریزی نمود که امکان انجام یک کار توسط چند کارمند فراهم شود. در واقع یک روش کنترل خودکار است. در این حالت، با توجه به حس رقابت ایجادشده، هر کس مراقب مسئولیت و وظیفه‌ای که بر عهده او گذاشته شده هست و نگران است مبدا پاسخ اشتباه موجب مسئولیت به اطلاع متصدیان و مدیران شرکت برسد.

۴-۱. حفاظت از اسرار تولیدی، تجاری و بازرگانی

حفاظت از اسرار باید موضوع یک دستورالعمل اختصاصی قرار گیرد، به گونه‌ای که آمار تعداد کسانی که دسترسی به این داده‌ها دارند به حداقل ممکن کاهش یابد. با توجه به اینکه عمده این افراد، تحصیلات حقوقی - و به ویژه حقوق کیفری - ندارند، با تنظیم قراردادی بر تعهد

آنان به حفظ و نگهداری این داده‌ها، در حین کار و نیز پس از دوره کاری، تصریح و قید شود، انتشار این داده‌ها به غیر، موجب مسئولیت کیفری و نیز حقوقی خواهد شد. به بیان دیگر، اهمیت حفظ اسرار تجاری که در قلمرو تجاری و اقتصادی از آن به اسرار تجاری تعبیر می‌شود بر کسی پوشیده نیست. آشکارا عمل نمودن گرچه شایسته و امری آرمانی است در دامنه بازرگانی که اصل سکوت حکمفرماست، مطلوب بازرگان نخواهد بود زیرا هرچند مراودات تجاری باید با اعتماد کامل صورت پذیرد، اطلاعات طرفین نیز باید به بهترین وجه حفظ شود (جعفری، ۱۳۸۶، ۱۳۱).^۱

۵-۱. کنترل دوره‌ای و اتفاقی فعالیت شرکت

یکی دیگر از تدابیر حمایتی از شرکت در برابر جرایم اقتصادی متأثر از خطرات درونی، کنترل فعالیت‌های مختلف شرکت است. در واقع علاوه بر کنترل حساب و تنظیم دفاتر تجاری و بازرسی آن که الزام قانونی دارد، مدیران شرکت باید به صورت اتفاقی یا نظام‌مند، تولید، کیفیت مواد تولیدی، فروش، انبار، جلب مشتری، خدمات پس از فروش و ... را کنترل نمایند.

۶-۱. نظام‌مند کردن مدیریت شرکت

ایجاد انگیزه برای نیروی انسانی شرکت به عنوان منبع سرمایه و نیز اتخاذ تدابیر لازم جهت پیشگیری از انجام فعالیت‌هایی که به مديون و در نهایت ورشکسته شدن شرکت می‌انجامد، جهت تضمین حفظ سرمایه اولیه و نیز پیش‌بینی اقدامات لازم برای زمان مقروض شدن احتمالی، از عهده یک مدیریت نظام‌مند برمی‌آید. البته برخی از این اقدامات مانند ممنوعیت انعقاد برخی قراردادهای در هر شرایط یا اعطای تسهیلات با ریسک بالا توسط شرکت یا بانکی که سرمایه کافی ندارد در قانون پیش‌بینی شده است. پیش‌بینی اقدامات لازم برای زمان مقروض شدن احتمالی از جمله محورهای است که باید به طور جدی مورد توجه مدیران شرکت قرار گیرد. البته بسیاری از تدابیر فوق به حجم و اندازه شرکت، موضوع فعالیت شرکت، میزان مشتریان تجاری و پراکندگی جغرافیایی و پراکندگی جغرافیایی آنان بستگی دارد. رعایت نکات پیشگیرانه فوق، خودبه‌خود به حمایت از شرکت در برابر تعرضات و حملات بیرونی نیز خواهد انجامید.

۱. البته در این قسمت، بحث شفافیت و تعامل آن با بحث حفظ اسرار تجاری هم مطرح می‌شود که قابل تأمل است.

۲- تدابیر قابل اعمال در محیط بیرونی

تدابیر حمایتی شرکت در برابر حملات و تعرضات خارجی (خارج از شرکت) از جمله دیگر تدابیر پیشگیرانه است در واقع شرکت همانند بدن یک انسانی است که جهت پیشگیری از عوارض درونی، ضمن پرهیز از استعمال موارد مخدر، دخانیات، پرهیز از استرس و ... حتی گاهی ممکن است به عمل جراحی نیز تن در دهد، حال آنکه در برابر تهدیدات بیرونی کافی است مسکن مناسب داشته باشد و پوشش مناسب نیز پوشد. نتیجه ترکیب این تدابیر، سلامت فرد خواهد بود.

۱-۲. تحقیق درباره طرف‌های معامله

واحدهای مختلف شرکت که مسئول معاملات و رابط بیرون از شرکت هستند باید اطلاعات لازم را در خصوص طرف‌های تجاری که قرار است در آینده قراردادی با آن‌ها منعقد یا خدماتی ارائه شود استخراج کنند. اطلاعاتی در زمینه میزان تقید آن شرکت به رعایت اخلاق حرفه‌ای در محیط کسب و کار، بانکی که مهم‌ترین حساب‌های آنان در آنجا فعال است، بحران‌هایی که آن شرکت ممکن است در آینده با آن مواجه شود.

۲-۲. حفاظت از شبکه‌های رایانه‌ای

امروزه این نوع حمایت نه تنها مفید، بلکه لازم است. در اینجا مجموعه‌ای از تدابیر حمایتی که شامل رفتار کاربران و رمزگذاری نیز می‌شود مدنظر است. در واقع این سیستم را نباید صرفاً به رمزگذاری و نصب نرم‌افزارهای ضد ویروس بسنده کرد، بلکه باید تعلیمات لازم به کاربران در زمینه چگونگی حفاظت از سیستم، چه به صورت فنی و چه نرم‌افزاری مانند معدوم نمودن قطعات غیر ضرور و تخریب شده، ارائه شود. طراحی برنامه حذف تمام داده‌ها (کلمات عبور، حساب‌های بانکی، شماره کارت اعتباری و ...) به هنگام تعویض قطعات نیز می‌تواند ضروری باشد زیرا ممکن است همین اطلاعات قطعات توسط کارمندان سابق علیه شرکت در عملیات مجرمانه به کار گرفته شود. لذا رمزگذاری به تنهایی کافی نیست چرا که اثر پیشگیرانه آن محدود است.

۳-۲. نصب برنامه‌های مجانی

به کمک این برنامه، مدیران شرکت می‌توانند به راحتی شرکتی را که از این برنامه‌های رایگان استفاده می‌کند رصد کنند و از ریز فعالیت‌های آن مطلع شوند. هرچند تهیه چنین نرم‌افزاری هزینه‌های زیادی به همراه دارد، آورده آن زیاد است.

۲-۴. رعایت هنجارها و مقررات کنوانسیون‌های بین‌المللی مرتبط

رعایت مقررات کنوانسیون‌های بین‌المللی مانند کنوانسیون بین‌المللی سازمان ملل برای مبارزه با فساد، مشهور به کنوانسیون مریدا، مصوب ۲۰۰۳، کنوانسیون مبارزه با جرایم سازمان‌یافته فراملی مصوب سال ۲۰۰۰، و نیز کنوانسیون‌های مربوط به حمایت از محیط‌زیست نه تنها به تضمین حسن کارکرد بازار و حمایت از محیط‌زیست می‌انجامد، بلکه در عمل اقدامی پیشگیرانه برای خود شرکت در برابر تعرضات احتمالی یا فعالیت‌های مجرمانه مانند ارتشا، تأسیس شرکت‌های واهی، جرایم سازمان‌یافته محسوب خواهد شد زیرا شیوه رفتار و فعالیت شرکت با توجه به انتشار این خصوصیات، می‌تواند بسته به شرایط، شرکت را از تعرضات احتمالی مصون نگه داشته یا آن را در معرض سیل و آماج حملات مجرمانه قرار دهد.

نتیجه

به طور کلی، جرایم اقتصادی یا جرایم مرتبط با کسب و کار، از نظام سیاسی و اقتصادی هر کشور و نیز جامعه که از منظر جامعه‌شناسی جنایی، «محیط اجتماعی عمومی» آن کشور را تشکیل می‌دهند، مستقیماً متأثر می‌شود. به عبارت دیگر، میان گونه و میزان جرایم اقتصادی، از یک سو و نظام یا رژیم سیاسی و اقتصادی حاکم، از سوی دیگر، رابطه مستقیم وجود دارد. در حقیقت، جرایم اقتصادی ارتباط تنگاتنگ با قدرت سیاسی حاکم و نوع آن دارد، چنانکه اشکال بزهکاری مرتبط با چرخه‌های مختلف نظام اقتصادی (تولید، توزیع، حمل و نقل و ...) و فضای کسب و کار بر اساس نوع نظام سیاسی-اقتصادی حاکم تغییر پیدا می‌کند. بر همین اساس، به‌عنوان مثال، در آمریکا بیشتر از جرایم شرکت‌ها (بخش خصوصی)، در کشورهای سوسیالیست از جرایم کارکنان (بخش عمومی)، در کشورهایی که درآمد آن‌ها بر مالیات مبتنی است مانند سوئد از جرایم مالیاتی و در ایتالیا از جرم سازمان‌یافته اقتصادی صحبت می‌شود. وجه مشترک همه این عناوین، جنبه اقتصادی جرم است.

امروزه به دلیل ارتباطی که بین جرایم اقتصادی و سایر اشکال جرائم، به‌ویژه جرائم سازمان‌یافته وجود دارد، ثبات و امنیت جوامع، ارزش‌های دموکراسی، ارزش‌های اخلاقی و عدالت در معرض خطر قرار گرفته و بی‌تردید در درازمدت توسعه پایدار و حاکمیت قانون را نیز به خطر می‌اندازد. بدین ترتیب این جرم، دیگر یک موضوع داخلی نیست بلکه پدیده‌ای فراملی است که بر تمامی جوامع و اقتصادها تأثیر می‌گذارد و به همین دلیل است که همکاری

بین‌المللی، به‌ویژه جامعه مدنی و سازمان‌های غیردولتی در جهت پیشگیری و مبارزه با آن اهمیت دوچندانی پیدا می‌کند. ابعاد کمی و کیفی نگران‌کننده این جرایم باعث شده است تا تصمیم‌گیران و مجریان سیاست جنایی نیز در خصوص کنترل این جرایم نسبت به گذشته حساسیت بیشتری داشته باشند و خطرات و آثار جانبی آن را برای نظم سیاسی بیش از پیش مورد توجه قرار دهند.

شیوه‌های پیشگیری به‌طور منطقی بر اساس نوع تعریفی که از جرم اقتصادی ارائه می‌شود متفاوت است. علت ارتکاب این دسته جرایم در سطح کلان به مجموعه‌ای از عوامل مرتبط در سطح تولید، توزیع و مصرف، نوع نظام اقتصادی و نیز فرهنگ جاری جامعه باز می‌گردد. در سطح خرد عوامل وضعی فرصت‌ساز از اهمیت بیشتری برخوردار است. بنابراین راهبرد پیشگیری در سطح خرد و در کوتاه‌مدت، پیشگیری وضعی فنی-فناورانه است که معمولاً از طریق تکنیک‌های دشوارکننده و خطرناک برای بزهدار و جاذبه‌زدا نسبت به آماج جرم می‌توان نسبت به کاهش فرصت‌ها اقدام نمود.

منابع

- فارسی

- ابراهیمی، شهرام. (۱۳۹۲). تحلیل جرم شناختی جرایم و تخلفات مأموران مالیاتی. مجموعه مقالات همایش چالش‌ها و فرصت‌های فراروی سلامت نظام مالیاتی کشور با تأکید بر پیشگیری از تخلف، زیر نظر دادستانی انتظامی مالیاتی.
- (۱۳۸۶). طرح تأسیس دوره کارشناسی ارشد پیشگیری و مجازات جرایم اقتصادی و سازمان یافته. تعالی حقوق خوزستان، شماره ۹.
- احمدی، احمد. (۱۳۹۲). جهانی شدن و تغییر استراتژی نظام‌های حقوق کیفری ملی. دایره‌المعارف علوم جنایی (مجموعه مقاله‌های تازه‌های علوم جنایی)، کتاب دوم، تهران: میزان.
- ال بنسون، مایکل و دیگران. (۱۳۹۱). جرایم یقه سفیدی، رویکردی فرصت‌مدار. ترجمه: اسماعیل رحیمی نژاد، تهران: میزان.
- جعفری، امین. (۱۳۸۶). اسرار حرفه‌ای و حقوق کیفری اقتصادی و تجاری. مجله فقه و حقوق، سال چهارم، شماره ۱۴.
- (۱۳۹۳). حقوق کیفری کسب و کار. تهران: شهردانش.
- جمشیدی، علیرضا. (۱۳۸۸). پیشگیری از جرایم اقتصادی. از اقدام‌های قضایی تا اقدام‌های اجرایی، در: مجموعه سخنرانی‌های ارائه شده در نخستین همایش ملی پیشگیری از وقوع جرم، به کوشش محمد فرجیها و سیدمحمد حسین سرکشیکیان، چاپخانه معاونت آموزش ناجا.
- دلماس - مارتی، می ری. (۱۳۹۲). جهانی شدن و چالش‌های سه گانه. ترجمه: علیرضا میلانی، تهران: میزان.
- رحیمی نژاد، اسماعیل. (۱۳۹۲). نگاهی بر محدودیت‌ها، موانع و نواقص قانونی کنترل جرایم اقتصادی در ایران. دایره‌المعارف علوم جنایی (مجموعه مقاله‌های تازه‌های علوم جنایی)، کتاب دوم، تهران: میزان.
- ساکی، محمدرضا. (۱۳۹۰). حقوق کیفری اقتصادی. چاپ دوم، تهران: نشر جنگل.
- سماواتی پیروز، امیر. (۱۳۹۰). تأملی بر جرایم اقتصادی از منظر بایسته‌های حقوق جزای اقتصادی. مجله تحقیقات حقوقی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، ضمیمه شماره ۵۶ (یادنامه شادروان دکتر رضا نوریها).
- سوتیل، کیت؛ پیلو، مویرا؛ تیلور، کلر. (۱۳۸۸). شناخت جرم‌شناسی. ترجمه: میرروح‌الله صدیق بطحایی اصل، چاپ دوم، تهران: دادگستر.

- سیداصفهانى، سیدحسام‌الدین. (۱۳۹۲). در آمدی بر مبانی و اهداف جرم‌شناسی تطبیقی در چشم‌انداز جهانی شدن. دایره‌المعارف علوم جنایی (مجموعه مقاله‌های تازه‌های علوم جنایی)، کتاب دوم، تهران: میزان .
- صادق‌نژادنائینی، مجید. (۱۳۹۳). مطالعه جرم‌شناختی جرایم اشخاص حقوقی حقوق خصوصی؛ از علت‌شناسی تا پیشگیری. رساله دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده حقوق، در دست دفاع در شهریور.
- طاهری تاری، میرمحسن. (۱۳۹۰). اصل برابری و عدالت مالیاتی. تهران: شهر دانش .
- فرجیها، محمد؛ محمدباقر مقدسی. (۱۳۹۲). پاسخ‌های کیفری عوام گرایانه به مفاسد اقتصادی. دایره‌المعارف علوم جنایی (مجموعه مقاله‌های تازه‌های علوم جنایی). کتاب دوم، تهران: میزان .
- فرجیها، محمد. (۱۳۸۸). رویکرد چندنهادی به پیشگیری از جرم: چالش‌ها و راهکارها. دیباچه در: رویکرد چندنهادی به پیشگیری از جرم. زیر نظر: محمد فرجیها و فیروز محمودی جانکی، تهران: انتشارات معاونت آموزش نیروی انتظامی .
- قورچی بیگی، مجید. (۱۳۸۸). پیشگیری چندنهادی از جرم؛ مفاهیم، مبانی و چالش‌ها. مجموعه مقالات نخستین همایش ملی پیشگیری از جرم، تهران: دفتر تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا .
- کلو، نیکلا؛ بچر، ژان لوک. (۱۳۸۶). جرم اقتصادی و کنترل آن. ترجمه: شهرام ابراهیمی، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۶۱.
- گسن، رمون. (۱۳۸۸). تحولات سیاست جنایی دموکراسی‌های غربی: مطالعه سیاست جنایی فرانسه. ترجمه شهرام ابراهیمی، در: تازه‌های علوم جنایی، زیر نظر علی حسین نجفی ایرندآبادی، جلد ۱، تهران: میزان.
- ----- (۱۳۹۲). جرم‌شناسی بزهکاری اقتصادی (نظریه عمومی تزویر). تحقیق و ترجمه: شهرام ابراهیمی، چاپ دوم، تهران: میزان .
- لطیفیان، محمدحسین. (۱۳۹۱). شرکت‌های چندملیتی و محدودیت‌های حقوق بشری. مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۶۰.
- عباس شیخ‌الاسلام و دیگران، به اهتمام. (۱۳۹۲). مجموعه سخنرانی‌ها و مقاله‌های همایش ملی صنعت، نظام حقوقی و پیشگیری از جرم، مشهد.

- محسن پور، مریم. (۱۳۹۲). اختلاس در بخش خصوصی. پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه شیراز، واحد بین الملل.
- مصفا، نسرین؛ مسعودی، حیدرعلی. (۱۳۸۹). تحول مسئولیت شرکت های چندملیتی. فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۰، شماره ۴.
- موسوی مجاب، سیددرید. (۱۳۸۳). بزهکاران یقه سفید. فصلنامه مدرس علوم انسانی، دوره ۸، شماره ۳.
- مهدوی پور، اعظم. (۱۳۹۲). تعقیب و تحقیق جرایم اقتصادی؛ روش ها و ویژگی ها. دایره المعارف علوم جنایی (مجموعه مقاله های تازه های علوم جنایی)، کتاب دوم، تهران: میزان.
- میرمحمدصادقی، حسین. (۱۳۹۲). جرایم علیه اموال و مالکیت. چاپ سی و پنجم، تهران: میزان.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین. (۱۳۸۵). تحلیل جرم شناختی جرایم اقتصادی. تعالی حقوق، شماره ۶.
- (۱۳۹۰). جرم شناسی در آغاز هزاره سوم. درآمد ویراست دوم در: دانشنامه جرم شناسی. تهران: گنج دانش.
- (۱۳۹۰). دانشنامه جرم شناسی. چاپ دوم، تهران: گنج دانش.
- (۱۳۹۲). درباره سیاست جنایی افتراقی. دیپاچه در: کریستین لازرژ. درآمدی بر سیاست جنایی. چاپ دوم، تهران: میزان.
- (۱۳۹۱). از جرم یقه سفیدی تا جرم اقتصادی. دیپاچه در: مایکل ال. بنسون، ترجمه: اسماعیل رحیمی نژاد، تهران: میزان.
- نوفلاح، قدرت الله. (۱۳۹۲). ارتشا در بخش خصوصی. پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه شیراز، واحد بین الملل.
- ولیدی، محمد صالح. (۱۳۸۶). حقوق کیفری اقتصادی، تهران: میزان.

- لاتین

- Bonger, W. Criminality and Economic Conditions. Boston, Massachusetts: Little, Brown and Company (Translation of Criminalité et conditions économiques 1905), 1916.

- Bunic, Dragan. *Criminalistique économique*, tom 1, éd, je publie, 2010.
- Bussmann, Kai-D & Markus M. Werel. Addressing Crime in Companies; First Findings from a Global Survey of Economic Crime, *British Journal of Criminology*, Volume 46, Issue 6, 2006.
- Chaudet, François. *Droit suisse des affaires*, 2ème édition, HELBING & LICHTENHAHN, Genève 2000.
- Conseil de l'Europe, la criminalité des affaires, Recommandation no (81), 12, 25 juin 1981.
- Morandi, H., Haas, H. & Killias, M. (2000). La violence des fraudeurs ou le mythe de la différence entre délinquants ordinaires et délinquants économiques. *Bulletin de criminologie* 26(2): 21-34. 30-Paradel, J. *Droit pénal économique*, 2e édition, Paris, 1990
- QUELOZ Nicolas, BORGHI Marco, CESONI Maria Luisa, *Processus de corruption en Suisse. Résultats de recherche – Analyse critique du cadre légal et de sa mise en oeuvre – Stratégie de prévention et de riposte*, Bâle/Genève/Munich, Helbing & Lichtenhahn, 2000.
- Queloz, N. criminalité économique et criminalité organisée: Comment les différencier? collection criminology, 1999, Cairn.info.